

't Inschrien

eenendertigste jaargang nr. 1, januari 1999

FER LAT DI NICHT OPERSCHE DINGE DAT TIT LICK GOT FORSWINT GERINGE
WAT DIE MENSCHEN
EFGIGOT
WIE SELICK DOT DE DAER SOC DAT
AMBO 1656

kwartaaluitgave van het

VAN DEINSE INSTITUUT

'T INSCHRIEN

VAN DEINSE INSTITUUT - TWENTSE ACADEMIE VOOR STREEKCULTUUR

*Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.***Redactie:**

A.J. Bolusset-Brunt, Parijs/Delden

A. Buter, Neede

H. Hagens, Almelo

H.A. Kleerebezem, Borne

J.J.H. Meijer, Hengelo

A.L.A. Wevers, Hengelo

Eindredacteur:

M. Paskamp-van Santen, Mander

Administratie:

Van Deinse Instituut, Het Elderinkshuis

De Klomp 35, 7511 DG Enschede

Tel. 053-4334577, Telefax 053-4340744

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (excl. verzendkosten)

Postrekening nr. 7460146

Rabobank Enschede rek nr. 31.67.32.311,

Giro Rabobank nr.90.20.08

t.n.v. penningmeester Van Deinse Instituut

Aanleveren kopij

Artikelen voor 't Inschrien (zo mogelijk) aanleveren op **diskette** mét **uitdraai** en vermelding formaat.

Redactieadres:

M. Paskamp-van Santen,

Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.

Tel. 0541-680470

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

Grafische vormgeving & Druk: SOWECO Almelo.

[ISSN 0166-3984]

INHOUD

- VDI kamer 1
- *Thea Kroeze* 1
- Uit het Elderinkshuis 2
- Van de streektaalconsulent
- *Gerrit Kraa* 5
- Woekeren met de erfenis
- *A. Buter* 7
- Streektaal helpt het Nederlands
- *Gerrit Kraa* 8
- Een stenen geheim
in de Oude Kerk te Borne
- *J. Hoogenboom* 12
- 'Recht door Zee',
een socialistische krant in
Twente rond 1900
- *A.L.A. Wevers* 14
- Rubriek 'Zwaleman'
- *Adriaan Buter* 20
- Het epitaaf in de Dionysiuskerk
te Welbergen
- *H. Reynders* 23
- Het dagboek der Ellende
- *D. Taat* 26
- Boekennieuws 30

VDI KAMER 1

Soms lijkt kamer 1 van ons Instituut echt op een zenuwcentrum. Wat was het er druk de laatste tijd. Maar dat moet ook. Als dan plotseling Greet Paskamp belt met de vraag of ik niet even wat voor het januarinumnummer van ons Inschrien wil schrijven, schrik ik. Wat is dat nou! Alweer januari! 't Is niet origineel om te schrijven: waar blijft de tijd, maar ik vraag het me wel af.

Vorig jaar schreef onze voorzitter: een Beleidsplan schrijven is één, maar de beoogde doelen bereiken is twee. Ik mag constateren dat we daar met z'n allen hard aan gewerkt hebben. Financieel ziet het er allemaal wat beter uit en daar zijn we zeer content mee.

Nu dat andere onderkomen nog. Onze wens: een gebouw dat groot genoeg is voor onze hele collectie en al onze activiteiten, is nog steeds niet binnen ons bereik. Met volle kracht blijven we daarop onze aandacht richten! En ondertussen gaat het werk gewoon door.

Het verheugt ons dat steeds meer personen, organisaties en instituten ons weten te vinden. Vragen om mee te denken bij en in de organisatie van projecten. Vragen om boeken uit te geven. Vragen om streekschoolprojecten te organiseren. Vragen om documentatie. Vragen om.....

Zo kunnen we nog een tijdje doorgaan en dat bewijst dat we ons steeds beter Twentebreed profileren! Daarvoor wil ik al onze medewerkers heel erg bedanken!!

Ik hoop en wens dat 1999 voor ons allemaal een goed en gelukkig jaar mag worden. Dat wens ik u toe in uw persoonlijk leven en dat wens ik ons, als VDI, toe in onze gezamenlijke voorliefde voor de streekcultuur!!

Het jaar 1999 is uitgeroepen tot **Jaar van de Volkcultuur**. Reken er op dat we veel en enthousiaste plannen hebben voor het thema van het jaar. Plannen waarin we zoveel mogelijk willen laten zien en horen uit alle disciplines van onze eigen Twentse Academie voor Streekcultuur. We houden u op de hoogte.

Good goan!
Thea Kroese

BIJ DE OMSLAG:

FERLAT DI NICHT OP ERSCHIE DINGE DAT TITLICK GOT FORSWINT GERINGE
WAT DIE MENSCHIE WIESELICK DOT DE DAER SOC DAT EFGI GOT - ANNO 1656

Deuropschrift op een inmiddels verdwenen huis aan het Haareinde te Rijssen.

Tekening: H. Hagens

...uit het Elderinkshuis

MEDEDELINGEN

BERICHT VOOR DE LEDEN VAN DE VERENIGING 'OUDHEIDKAMER TWENTE'

Op de onlangs gehouden Jaarvergadering is door de leden in overgrote meerderheid besloten de jaarcontributie te verhogen met vijf gulden. Deze verhoging zult u aantreffen op de eerstvolgende contributienota over het jaar 1999. (Frans Roeloffzen, voorzitter)

BIJDRAGE TAFELRONDE NR. 18 ENSCHEDE

De Tafelronde nr. 18 Enschede kent een aantal 40+ leden die al vanaf de oprichting - 50 jaar geleden - actief zijn binnen hun organisatie. Deze leden wilden ter gelegenheid van dit 50-jarig jubileum een culturele instelling verrassen met een geldelijke bijdrage.

Op woensdag 21 oktober 1998 ontving het VDI van de heer Zwijnenberg een bijdrage van f 450.-. Deze bijdrage wordt besteedt aan de conservering van boeken uit de bibliotheek van het VDI. Het Instituut is de 40+-leden zeer erkentelijk voor dit gebaar. (Bestuur VDI)

ACTIVITEITEN, RECHTSTREEKS VANUIT HET ELDERINKSHUIS ONDERNOMEN, OF WAARBIJ HET VAN DEINSE INSTITUUT ZIJDELIJGS BETROKKEN IS GEWEEST:

BIEBEL IN DE TWENTSE SPRAOKE

Het tweede deel van de *Bibel in de Twentse Spraoke* van prof. dr. Anne van der Meiden werd in september in Delden gepresenteerd. Een van de medewerkers van ons Instituut, André Hottenhuis die zitting had in de begeleidingsgroep, kreeg een exemplaar aangeboden, evenals de directeur van het VDI, Thea Kroese, vanwege haar inzet voor de streektaal.

Ook dit deel (Breeve en Openbaring) is taalkundig (we zien nu maar even af van de theologische waarde) van groot belang. Niks mooier dan een oude traditie in stand te houden (of weer op te pakken) en bij voorbeeld na het eten een fragment hardop te lezen. Degenen die de Bijbel door en door kennen, ervaren alles dan ineens als nieuw en vooral ook van heel dichtbij. Een van de doelen die Van der Meiden nastreeft is de desacralisering. Het lijkt op het werk van restaurateurs: zorgvuldig later aangebrachte verflagen verwijderen en dan ontdekken wat er oorspronkelijk geschilderd was. Gedegen Twentse woorden en uitdrukkingen helpen daarbij een handje. Een paar voorbeelden: *schoonwal*, *nosteren*, *steurig*, *vernemstig*, *smieters*, *avengeunstig*; *wat offach*, *tot mien verdoon hebben*, *miej dôch*, *en bij mekaar gadder*.

Viej zeent d'r slim wies met! ISBN 90 5512 080 4 Van de Berg, (Enschede, 1998)

EEUWIG GROEN

Onze medewerker, Arnold Fortuin (PR-commissie) schreef *Eeuwig Groen*, over 100 jaar Farwick Tuinaanleg. Arnold houdt zich wel meer bezig met de streekgeschiedenis (ook als medewerker aan *Enschede zoals het was*). Dit boek is niet in de handel, maar wel alleszins de moeite waard om uit onze bibliotheek op te vissen. Het is goed geschreven, fraai verlucht met illustraties, zoals dat dan heet, en alleen daarom al is het geen straf om het te lezen. Het gekke is dat het altijd weer boeit om het verhaal te volgen van een specifiek stukje maatschappij. Hier betreft dat de geschiedenis van een hoveniersbedrijf. In de micro-historie vind je vaak heel veel terug van de wereldgeschiedenis. De crisistijd, de trek van arbeidskrachten uit Duitsland naar Holland, de lokale geschiedenis van Enschede als model van de snelle expansie en modernisering van verleden naar heden. Met opmerkelijke uitspraken als *De Tukker houdt van zijn groen. Zeker als hij ziet dat het gemeenschappelijk groen de nodige aandacht krijgt*.

TWENTSE ALMANAK

In Delden presenteerde het Van Deinese Instituut de *Twentse Almanak 1999*. Nummer 120 was dat, toch wel de moeite van een speciale bijeenkomst waard. Uit de museale collectie en uit de bibliotheek waren mooie kledingstukken en fraaie exemplaren van oude almanakken tentoongesteld en Zeno Kolks hield een inleiding over het weer, zoals dat werd afgeschilderd op de Twentse schilderijen. Een interessant aspect. Ton ten Hove van RTV-Oost hield een heel ander weerpraatje, en Hans van Det, de uitgever, maakte aan de hand van de praktijk duidelijk dat het weer in de almanak (almanak, leugenzak) dit jaar betrouwbaarder werd voorspeld dan door bv. het KNMI. Hotel-restaurant Carelshaven was als locatie gekozen, ook al vanwege de ligging aan de oude postroute en als havenplaats aan de Twickelervaart, vooral de meest hardnekkige almanaklezers legden vroeger bij dergelijke gelegenheden aan.

In de Almanak de namen van diverse VDI-medewerkers (m/v), Thea Kroese met gerechten, André Hottenhuis met Twentse namen, Gerrit Kraa met gebeurtenissen uit 1899, enz.

DOOT HEANIG AN

In december 1998 verscheen de verhalenbundel *Doot heanig an* van Gerrit Kraa. De presentatie vond plaats in Nijverdal, waar prof. Anne van der Meiden de eerste bundel overhandigde aan de directeur van het VDI, Thea Kroese.

Het zijn verhalen voor een breed publiek, voor jongeren en voor ouderen, met hedendaagse thema's, alles in het Riessens. Arie Kers maakte het manuscript persklaar; een omslachtig karwei, vooral ook omdat computerprogramma's het afbreken van dialect niet al te best machtig zijn.

Uitgave van het VDI, prijs f 19,90.

DIVERSEN

In Vriezenveen verscheen het boek *Zo zäggien wiej dat op Vjenne*, waarbij gebruik is gemaakt van de nodige spellingadviezen van VDI-medewerkers.

Eric Dam, medewerker van het uitzendbureau Start, stelde een relatiegeschenk samen met kerstverhalen en -gedichten in de streektaal voorzien van fraaie pentekeningen van Schoemaker. Een deel van de oplage is (gratis) ter verkoop aangeboden aan het VDI. Het boek is in december in Hengelo verschenen.

In november werd het programma *Twentaaal* opgevoerd in de uitverkochte zaal van het Theaterhotel in Almelo. Een programma waarin ook medewerkers van het VDI vertegenwoordigd waren: Thea Kroese, André Hottenhuis, Gerrit Kraa; het verdere programma werd verzorgd door Berdien Stenberg (afkomstig uit Almelo, met o.a. bewerkingen van het Twentse Volkslied) Gerard Haverkort, Ben Holtrop en de muziekgroep Algerak.

Op vrijdagavond 13 december verzorgde Twentaaal een *Adventsdienst* in de Grote Kerk in Enschede. Prof. dr. Anne van der Meiden hield een toespraak, de groep 'Andacht' uit Hellendoorn zong liederen in het Twents en Jan Willem Docter uit Goor bespeelde het fraaie Van Dam-orgel, Jan van de Velde de sopraan-saxofoon.

SCHENKINGEN

Het Van Deirse Instituut kreeg twee waardevolle schenkingen voor haar archief en bibliotheek:

1. Het archief van G.J.H. (Gerard) Vloedbelt, geboren in 1919 te Almelo. Er zijn twee 'Vloedbelten' als het om liefde voor de streek(taal) gaat, G.B. Vloedbelt (senior) en G.J.H. (junior). De oudste werd onder meer bekend door *De Eawengellies*, *Mans Kapbaarg*, (de tunnel in Almelo is bekleed met fraaie mozaïeken die dit werk als thema hebben), en *Oale könnigheid*. Vloedbelt junior schrijft nog wekelijks in De Twentsche Courant Tubantia en toont zich vooral kenner van de geschiedenis van Almelo, al schreef/schrijft hij ook het nodige in de Twentse taal.
2. Een hoeveelheid archiefstukken van Dr. Herman Lambertus Bezoen, in 1908 geboren in Enschede. Bezoen schreef het in dialectkringen beroemde standaardwerk *Taal en volk van Twente* (1948) en *Klank- en vormleer van het dialect der gemeente Enschede* (promotie in 1938). Zijn zoon Arend bood manuscripten aan in een ongelooflijk priegelig, maar wel nauwkeurig handschrift, een mooie verzameling Almanakken (o.a. van 1896 en die van 1947 met een interessant artikel van zijn hand) en diverse andere publicaties (zo schreef Bezoen vanuit het toenmalige Indië waar hij de Jappenkampen overleefde) een duidelijk anti-Nazi-artikel met opmerkelijke uitspraken als: *'Eerst met boeken werd ons land bestookt, de bommen zouden volgen als dat nodig mocht blijken.'*

Het ging Bezoen na de oorlog niet in alle opzichten voor de wind. Hij had alleszins het hoogleraarschap in Groningen verdiend, maar het werd Heeroma, die hem een brief schreef waarin hij zich min of meer excuseerde voor het feit dat hij de leerstoel had aanvaard. Een motorritje werd Bezoen noodlottig, in 1953 kwam hij om het leven.

Beide verzamelingen lenen zich (net als die van de dichter Legtenberg) alleszins voor verdere bestudering en publicatie. Het VDI is er bijzonder blij mee.

SCHENKING SCHILDERIJ JAAP VAN KREGTEN

Op donderdag 27 augustus legde iemand een pakket op tafel. Er zat een fraai schilderij in van Jaap van Kregten. Een zeldzaam plaatje van een stukje Dorpsstraat in Enter. De schenker dacht dat het 't aanzicht betrof van de N.H. dorpskerk, maar het bleek het R.K. Waterstaatskerkje te zijn dat in 1920 vervangen werd door het huidige neo-gotische gebouw. Vooral voor Enter heeft het historische waarde, omdat het een mooi

beeld geeft van het begin van 'n 'Zoekereande'. Enter had een vrij scherpe scheidslijn tussen noord en zuid. In het noorden woonden (voornamelijk) de protestanten, in het zuiden de katholieken. Ook het dialect klonk nog verschillend! In het noorden spreken ze de *aa* nauwelijks afwijkend uit, terwijl in het zuiden heel duidelijk een 'draai' in de richting van de *oa* te horen was (is), *Froans* in plaats van *Fraans*. Toen er weer in alle vrijheid Rooms-Katholieke kerken gebouwd mochten worden, besloot men het eerste kerkje op de grens van de scheidslijn te bouwen. Voorts getuigt het schilderij van de toen in Enter alom aanwezige boomstammen. Enter was het klompenmakersdorp bij uitstek.

Het schilderij heeft diverse verhuizingen achter de rug. Eerst was het een geschenk van het personeel van de Enschedese firma Holst aan boekhouder Bernard Lammertink die er 25 jaar gewerkt had. Daarna ging het naar een nicht Maria Catharina Lammertink, die de vrouw van de boekhouder 'an het eande har ebracht'. Zij trouwde met ene Hendrikus Theodorus Geuzendam, de pleegvader van de schenker Bernardus Gerhardus Ten Dam, die nu alweer jaren in Australië woont.

VAN DE STREEKTAALCONSULENT

BERICHT OVER HET GOS

Zoals eerder vermeld is in september het Grens Overschrijdend Streektaalonderzoek van start gegaan. In de jaren '80 begon drs. A.H.G. Schaars van het Staring Instituut met het zogenaamde Wald-project. In de Achterhoek kregen vrijwilligers regelmatig vragen voorgelegd over een groot scala van onderwerpen. Met behulp van de binnengekomen gegevens werden thematische woordenboeken samengesteld. Zo vinden we in 'de MENS A' op p. 122 onder het kopje *Vriegezel* synoniemen als *Löslopende man*, *Eumke*, *Suker-eumken*, *Spi-j-eumken*, *Stalstreuier*, en *Olden vri-ier*. Achter de diverse woorden staan de plaatsen waar men die woorden gebruikt. Ook zijn er toelichtingen aan toegevoegd.

Op ongeveer dezelfde manier is men nu ook in Overijssel begonnen. De Provincie zorgde voor de financiering van dit project. Maaïke Schoorlemmer geeft er leiding aan. Ze krijgt hulp van de 2 streektaalconsulenten: Hanneke van Vilsteren in de Kop van Overijssel en Salland (Ijsselacademie) en ondergetekende in Twente (Van Deinse Instituut).

In het voorjaar hebben we in elke plaats 5 personen gevraagd om een groep te vormen. In Twente kwam dat neer op ca. 30 groepen. In mei werden de eerste vragenlijsten gezonden. Ook kregen de medewerkers (m/v) informatie over de te gebruiken spelling. Inmiddels is gebleken dat we beschikken over trouw meewerkende 'GOS-groepen'; de meeste hebben de lijsten teruggestuurd, vaak voorzien van veel meer gegevens dan minimaal gevraagd, soms ook met verduidelijkende tekeningen. Op 31 augustus was er een kennismakingsavond voor de groepen van de Ijsselacademie en daar was veel belangstelling voor, evenals in Beckum waar zo'n 100 Tukkers samenkwamen, ieder achter een bord met moos en een spekhäse en nen bol worst.

Op 14 september werd het project officieel naar buiten gebracht in het Provinciehuis in Zwolle.

Het totale project duurt drie jaar; jaarlijks krijgen de groepen 8 lijsten te verstouwen.

Dit GOS-project heeft duidelijk meerwaarde. In het Wald-gebied begon men in diverse plaatsen ook maar eens lijsten aan te leggen waaruit lokale woordenboeken ontstonden. Ze kregen de naam 'Telgen van

't Wald', bv. nr. 10: "'t Eibargs plat op de riege" waarin we op p. 106 kunnen lezen dat een *Kletterdeuze* een druk pratende vrouw is. ('*Kiek bie: kletterkonte*')

Er is al één grens overschreden: tussen de Achterhoek en Overijssel. De hoop bestaat dat dit project zich ook richting Westfalen en Drenthe uitbreidt.

DE TAAL-TELEFOON

Op maandagmiddag kunnen de mensen op het VDI terecht met vragen over streektaal en streekcultuur. Hoewel het op de aangegeven tijden nog niet storm loopt, komen er in de loop van de week toch gedurig vragen binnen. Bij voorbeeld van 'Bron coatings' die in Twente haar zesde vestiging opende. Men wilde 'communiceren' met 250 Tukkerse drukkers en vondt het leuk om dat in het Twents te doen.

Trouwkaarten en uitnodigingen voor diverse jubilea worden ook regelmatig overgezet in onvervalst Twents en het blijkt dat de attentiewaarde sterk stijgt, zoals een reclameman het onder woorden bracht.

Vaak gaan de vragen over de betekenis van bepaalde woorden. Een leraar in Amersfoort vertelde zijn leerlingen dat hij een Tukker was maar kon geen antwoord geven op de vraag wat dat nu eigenlijk inhield, een Tukker. Als je zo'n vraag voorgelegd krijgt doe je niet zo gauw een vergeefs beroep op de bibliotheek van het VDI. Het trefwoordenregister verwijst naar publicaties van Ter Kuile en Bezoen in de Driemaandelijks Bladen en in het Jaarboek Twente 1962. En als iemand (heel veel) wil weten van 'n Kiepenkearel of over Paasgebruiken in Twente of wat een Gentenslag is, vormt dat ook geen probleem. En de vraag wat de herkomst is van 'Teemkes-weg' blijkt ook wel oplosbaar.

Sommige vragen zijn minder gemakkelijk te beantwoorden. Iemand vroeg naar de herkomst van een lied dat onder meer de volgende regels bevat:

*Oons oale Twente,
Doar hoale viej van
Doar leave viej veur*

We zijn er wel achter dat het zeker al vóór 1920 bekend was maar daar houdt het mee op.

Dan zijn er merkwaardige kwesties. '*Peerd hef ulk in de bast*' betekent dat het niet meer wil lopen, maar als het *ulk op 'n bast* heeft, betekent het niet (zoals iemand veronderstelde) dat het haren waren die tegen elkaar instreken. Maar wat dan wel?

Inmiddels heeft RTV-Oost ingehaakt: op dinsdagmorgen komt in het programma *Jan en Alleman* ook even de taal-telefoon ter sprake, beurtelings van de IJsselacademie en van het Van Deinsse Instituut. Er lopen ook contacten met de bibliofoon van de OBD in Nijverdal.

Gerrit Kraa

WOEKEREN MET DE ERFENIS

A. Buter

Deze nieuwe jaargang herstelt een oude traditie van ons blad: een jaarthema. Vier nummers lang zal de inhoud mede bepaald worden door een facet, een deelonderwerp van een en dezelfde 'dicipline'. Voor het laatste jaar van dit millennium hoefden we niet te zoeken naar een geschikt jachtterrein. Dat was namelijk al voor ons gedaan. Het jaar 1999 is landelijk uitgeroepen tot het **Jaar van de Volkscultuur**. Een onderwerp, dat ons vanouds ter harte gaat en waarover je nooit raakt uitgeschreven.

Vier kwartalen, vier nummers dus en derhalve een beperkte mogelijkheid om te kiezen uit het vele wild dat je op de korrel zou kunnen nemen. Bij die keus hebben we ons laten leiden door het (overigens twijfelachtige) idee dat de lezer nu wel alles weet over palmpaasjes en vlöggeln. Zo niet, dan kan hij daarover in elke bibliotheek (ook in die van het VDI) uitvoerig worden voorgelicht. Jammer alleen dat niet elke enthousiaste 'folklorist' de standaardliteratuur in zijn weitas stopt eer hij het veld in trekt. Er wordt op dit terrein nog wel eens een dakhaas voor een pothazen aangezien! 'De taal is gans het volk', dus om de modersproake konden we zeker niet heen.

Ook daar wemelt het van misverstanden. Om nog even de groene weimanstaal te hanteren: hazeneieren zijn geen eieren waaruit kleine haasjes worden geboren, maar jonge exemplaren van een paddestoel (aardappelbovist). En zo is de Twentse taal geen aftreksel van het Duits, al dook dat hardnekkige misverstand zelfs op in het veldnamenboek van de gemeente Hengelo. Met een ander misverstand rekent Gerrit Kraa af in dit modersproaknummer. Dat het Nederlands zou lijden onder kennis en gebruik van het dialect, zoals sommigen nog altijd menen. Het tegedeel blijkt het geval!

Waarover gaan de andere nummers? We vonden auteurs bereid voor een studie over oude interieurs en over nieuwe volksgebruiken. Ook de klederdracht komt aan de orde, zodat het rijke materiaal dat het VDI uit zijn Oudheidkamerverleden beheert, toch voor de dag zal komen, in afwachting van een blijvende oplossing.

'Woekeren met de erfenis', zou je dit streven kunnen noemen. Niet alleen de redactie van 't Inschrien is dat van plan. Het is ook het devies van VDI-bestuurders en medewerkers. Er worden plannen ontwikkeld om vanuit de volkscultuur het leven van nu aangenamer en zinvoller te maken. Niet alleen onderwijs en toerisme zijn daarbij ons jachtterrein. Elke sector van het dagelijkse leven kan ervan profiteren in het Jaar van de Volkscultuur. Officiëel loopt dat tot maart van het jaar 2000; wat ons betreft het hele komende millennium.

STREEKTAAL HELPT HET NEDERLANDS

G.J. Kraa

Over streektaal wordt sterk verschillend gedacht. Pas nog verzuchtte een leerkracht van een lieve basisschool in een piepklein afgelegen 'boerenschooltje' (ik bedoel dat dus bewonderend en niet denigrerend): "De keender doot joa gin plat meer, ze proat allemoale Hollaands". Hij vond dat zeer betreuenswaardig, de ouders waren er wellicht erg tevreden: hun kinderen spreken tenminste behoorlijk Nederlands. In het tijdschrift 'Noe' (Zeeuws dialect) werd een bon afgedrukt, die bedoeld was ter aanmelding als abonnee. Iemand had die bon behoorlijk agressief misbruikt om mee te delen dat men moest stoppen met die streektaalflawewekul: leer de mensen behoorlijk Nederlands, dan heb je de handen al vol. Gemeenteraden willen niet vergaderen in de streektaal. Ze hebben daarvoor een hele reeks excuses. Meestal is men bang dat het ontardt in een lacherig gedoe. In een enkele plaats kiest men bewust voor wél vergaderen in de streektaal, maar in Overijssel zijn dergelijke gemeenten op de vingers van één hand te tellen. In Zeeland daarentegen spoort de commissaris van de Koningin de gemeenten aan om eens wat vaker te vergaderen in de streektaal. Als er een kerkdienst in het dialect gehouden wordt, reageren de desbetreffende kerkgangers positief, sommige thuisblijvers vinden het een spotternij, op die manier haal je het sacrale naar beneden. Kortom, verschillende reacties.

Overzicht

Nu ik zo ongeveer een jaar als streektaalconsulent bezig ben, kan het geen kwaad om (in alle voorzichtigheid, met het nodige voorbehoud en enige Twentsnuchtere relativering) wat opmerkingen aan de hand van de opgedane praktische ervaringen te ventileren.

In de provincies Groningen tot en met Gelderland worden heel veel (creatieve) activiteiten ontwikkeld. Het was een leerzame ervaring om een bezoek te brengen aan de diverse instituten. Je doet er heel leuke ideeën op waarvan je jezelf goed moet realiseren dat ze niet in een paar kwartalen effectief na te apen zijn. Neem het kruiwagenproject in Friesland (waar de Stellingwerper Schrieversronde erg actief is). Daar wordt dorp voor dorp in een zestal weken grondig bewerkt: er zijn een aantal bibliobussen waarmee vrachten streektaalboeken, dichtbundels enz. getransporteerd worden. Pakweg 15 kruiwagens gaan de wijken in, huis na huis wordt 'bewerkt' en dat levert een enorme omzet op van duizenden guldens. De plaatselijke boekhandel reageerde eerst uiteraard zeer terughoudend; toen duidelijk werd dat na zo'n actie juist ook in de boekhandel sprake was van een flinke omzetstijging, was de kritiek snel verstomd. De verleiding is groot om nog meer treffende voorbeelden te noemen maar de ruimte is te beperkt.

Sectoren

Laten we het verder bij Twente houden. Het is handig om dan verder uit te gaan van 'sectoren'. We pakken een zestal punten uit de maatschappijtaart:

1. Neem de **politiek**. Provinciaal gezien is er al veel steun, gedeputeerde Kristen is een enthousiaste promotor van de streektaal (als onderdeel van de hele cultuur) en het ambtelijk apparaat is al even welwillend. Niets te klagen, al horen we onze commissaris van de Koningin nog niet direct oproepen tot 'streektaal'-vergaderingen. Maar je kunt niet (direct) alles hebben.
De plaatselijke politiek reageert nog wat trager, gunstige uitzonderingen als Weerselo en Rijssen daargelaten. De meeste plaatsen hebben wel een ambtenaar van de burgerlijke stand die huwelijken kan/wil sluiten in de streektaal, maar verder liever geen gezeur. In veel gemeentehuizen spreekt men van 'hoog' tot 'laag' nog heel veel streektaal.
2. In de **zorgsector** reageert men doorgaans heel positief als het om streektaal gaat. Het blijkt handig als de medewerkers (m/v) tweetalig zijn, je legt dan gemakkelijker contact. In één verzorgingstehuis was afgesproken terughoudend om te gaan met streektaal, omdat er anders 'niet genoeg afstand gehouden werd'.... Maar daar staan diverse projecten tegenover: in het Dijkhuis in Borne hield men bv. een Twenteweek, waarin de Twentse cultuur op alle mogelijke manieren gepresenteerd werd. De reacties waren ongemeen positief. In 'De Posten' in Enschede organiseerde men een diner met Twentse gerechten, die ook in het Twents benoemd werden.
3. De **Horeca** heeft in de gaten dat de klanten iets extra's waarderen. Niet alleen eten en drinken, maar een all-in programma, van beperkt tot zeer uitgebreid. In veel hotelkamers ligt het fraaie 'Gastenbeukske' van Harry Wonink, anderen verzorgen thematische projecten, niet alleen klootschieten, maar ook voordrachten, sagen-vertellingen (liefst in de streektaal omdat daar juist door 'dee vrömden van boeten' nadrukkelijk naar wordt gevraagd).
4. De **agrarische sector** zoekt het heil in 'terug tot de natuur' en in toeristische activiteiten waarbij folklore en volkscultuur, dus ook de streektaal een sterke rol kunnen spelen. Wij gaan niet reizen door China om daar in Mac Donalds' te eten of alleen maar Engels te horen, we willen graag intensief kennismaken met de cultuur aldaar. Dat geldt dus ook voor het vreemdelingenverkeer in Twente. Daar liggen nog veel mogelijkheden.
Merkwaardig genoeg (of juist begrijpelijk?) is het feit, dat men in sommige plattelandsgebieden heel 'fanatiek' probeert om de nieuwe generatie uitsluitend Nederlands bij te brengen, terwijl in andere plattelandsgebieden de trots op de modersproake heel klaarlijk is.
5. Het **onderwijs** reageert behoorlijk lauw. Men heeft al genoeg gezanik aan het hoofd, studiehuisen, fusies, profielen, samenvoeging van bv. VBO en MAVO tot

VMBO's. Dan ben je geneigd op safe te spelen: je gebruikt allemaal hetzelfde lesboek, je coördineert dat zo strak mogelijk en dan is er weinig tijd voor tussendoortjes, zoals lessen van streektaalconsulenten of zo. Bovendien regent het van de aanbiedingen: alleen al omtrent de in te voeren ECU zijn er tientallen complete lespakketten in de aanbieding. In de gebruikelijke lesboeken wordt de streektaal zeer algemeen aan de orde gesteld. Een landelijke uitgever kan ook niet anders.

Voorts heeft het onderwijs nog steeds last van de traditionele gedachte dat dialecten hinderlijk zijn. Je moet (bv.) de leerlingen rare accenten afleren: ze gebruiken vreemde zinsconstructies en ze slikken de laatste lettergreep in. In Friesland, waar men al veel langer ervaring heeft met een eigen taal naast (in plaats van of bóven) het Nederlands, kwam de wetenschap al lang tot de ontdekking dat juist het aanleren van méér talen/dialecten alleen maar taalbevóorderend werkt. Je kunt ook uitgaan van de 'omgekeerde bewijslast': het onderwijs heeft de laatste dertig jaar steeds minder 'last' van de streektaal. Ouders helpen zelfs mee: ze spreken Nederlands met hun kinderen. Sommige ouders verbieden zelfs de grootouders om dialect met de kleinkinderen te spreken. Welnu, in die dertig jaar zou het Nederlands dus aanzienlijk beter moeten kunnen scoren. Merkwaardig genoeg klaagt letterlijk iédereen steen en been: men kan niet meer spellen, men kent geen grammatica meer, spreekwoorden: nooit van gehoord, wie kent er nog een gedicht uit het hoofd, de spreekvaardigheid is erbarmelijk, enz, enz. Vraag maar eens naar de kwaliteit van sollicitatiebrieven (terwijl 1/4 deel van de Nederlanders inmiddels HBO-afgestudeerd is). De stelling: '*dialect hélpt het Nederlands*' is bepaald niet absurd!

6. Nog een sector: **het bedrijfsleven**. Het is zonneklaar dat in Twente nog heel veel streektaal gesproken wordt, merkwaardig genoeg ook door de jongmaatjes. Als ze van school komen en merken dat op deze locatie plat gesproken wordt nemen ze dat snel en feilloos over.

Weliswaar tonen allerlei peilingen aan dat het dialect 'verdwijnt', maar het is maar wáár je meet. Taal is leven. De manier waarop een Twent zijn werk verricht, blijkt 'drüben' aan te slaan. De Twent exporteert heel veel produkten en hij doet dat op een manier die op prijs gesteld wordt.

Het imago in het westen: betrouwbaar, degelijk, zonder kapsones, op tijd leverend. Het heeft ook ongetwijfeld te maken met de manier waarop die Tukkers op de werkvloer met elkaar omgaan, ook de manier waarop ze taal hanteren. Het zal allemaal wel niet zo gemakkelijk wetenschappelijk verantwoord aan te tonen zijn, maar je hoort het overal om je heen. Tijd voor gedegen onderzoek!

(Waar blijft trouwens in Twente de leerstoel die zich met streektaal/mentaliteit/communicatie/bedrijfsresultaten bemoeit? Er worden wel gekkere dingen onderzocht).

Tijd voor afronding. Er zijn in Twente twee bevolkingsgroepen. De ene heeft allang door, dat Twents altijd en overal waardevol is (als één van de minimaal twee talen); de andere bevolkingsgroep heeft er nog geen weet van. Belangrijkste taak van de streektaalconsulent: de ene groep ondersteunen, de andere groep overtuigen. *Viej hoeft vuureerst nog neet stille te zitten...*

REACTIE

HET AGNESKLOOSTER TE OLDENZAAL

Al is het wat aan de late kant, toch wil ik graag reageren op het artikel in het *Inschrien* nr. 1 van januari 1998. Op pagina 16 wordt vermeld dat de zusters slechts het voornemen hadden naar het landgoed Singraven te Denekamp te verhuizen, maar dit plan niet tot uitvoering brachten. Graag wil ik met onderstaand artikel aantonen dat de zusters er wel degelijk gewoond hebben.

Toen men in 1996 begon met de opgraving van het Agnesklooster ben ik begonnen met een literatuuronderzoek naar dit klooster. Later hebben mijn dochter en ik een speurtocht door de archieven gehouden om aan de hand van de authentieke stukken een compleet beeld van het Agnesklooster in woord en geschrift te krijgen. Ook in de diverse literatuur waren de meningen verdeeld over de aanwezigheid van de zusters op Singraven.

In opdracht van Willem Frederik Jan Laan, als eigenaar van Singraven, werd er in de jaren dertig uitgebreid onderzoek gedaan naar de geschiedenis van het landgoed. Dit onderzoek werd verricht door Karl Georg Döhmman, archivaris van de vorst van Bentheim-Burgsteinfurt, en door Willem Hendrik Dingeldein, de bekende schoolmeester uit Denekamp. Het resultaat was een lijvig vierdelig standaardwerk over Singraven. In deel IV, pag. 11, no. 7 d.d. 15 december 1515, voorwaarden betreffende de verkoop van het Singraven aan graaf Everwijn II van Bentheim. Hierin o.a. ... *dat die pater ende matersche vorscr. sal beholden ende afnemen alle cledenene, levendig have, bedden ende beddesteden,... alle reeschap, scuttelen, kannen, potten, kettelen, groet ende cleyn niet daer van uut verscheiden to wesen...*

In deel IV, pag. 12, no. 8 d.d. 16 december 1515, het voorlopig koopcontract betreffende de verkoop door het klooster te Oldenzaal aan graaf Everwijn II van Bentheim. Hierin o.a. ... *Unde ys vorder verdedinget, dat de susteren noch den Zyngraven bewonnen unde de mollen gebruiken sollen hen to mey nestkomende, alss dan sollen se den Rumen unde wat se dar van have, beesten, korn unde ander hues Reischap hebben van daer voren unde mytt sick nemen mogen...*

Uit bovenstaande actes uit het Fürstl. Benth. Archiv te Burgsteinfurt kunnen we opmaken, dat het de zusters werd toegestaan tot aanstaande mei 1516 op Singraven te blijven wonen. Daarna mochten zij vertrekken met medenemen van de levende have, het koren en het huisraad. Ik denk dat met deze actes voldoende is aangetoond, dat de zusters van het Agnesklooster inderdaad op het Singraven hebben gewoond!

Els Marijnissen

EEN STENEN GEHEIM IN DE OUDE KERK TE BORNE

J. Hoogenboom

In 1985 werd ik bij het binnengaan van de Oude Kerk tegenover de Potkamp te Borne getroffen door een inscriptie onder aan de kerkmuur. Die zou iets te maken kunnen hebben met een steenhouwersmerk, dacht ik later. Met een in 1986 gemaakte foto heb ik deze en gene gevraagd wat zij ervan dachten en ook diverse instanties benaderd. Een bevredigende verklaring bleef achterwege.

De letters in de steen zijn vertikaal opgesteld (AWW en daarnaast 18:2) en doen denken aan de naam van een steenhouwer/ metselaar en een bijbeltekst. Bij nadere beschouwing van de omgeving van de steen bleek daar nog meer opvallends te zien. In de directe nabijheid is een steen ingemetseld met in het midden een uitmonding. Tijdens de zoektocht naar de betekenis van de inscriptie dacht ik steeds dat deze uitmonding iets te maken had met de handelingen op het altaar in de toen nog Rooms-Katholieke kerk, zonder te letten op de plaats waar deze uitmonding zich bevindt. Soortgelijke stenen werden altijd gesitueerd aan de zuidelijke wand van een steunbeer der sacristie (consistorie- of gerfkamer) en wel in de onderste plint vlak bij de aarde. Volgens mij was déze steen met uitmonding zomaar ergens ingemetseld, zonder bijbedoeling.

Doordat ik weinig of geen informatie had gekregen was de foto al lang weer opgeborgen, totdat bij een bezoek aan Jaap Grootenboer voor andere zaken, ook de foto met steen ter sprake kwam. De heer Grootenboer maakte mij terstond duidelijk dat deze steen bij een Piscina hoorde. Daar moest natuurlijk wel een verklaring bijkomen en dat was niet zo moeilijk. De voorhanden zijnde documentatie bracht meer duidelijkheid. Beschreven wordt dat een Piscina een reinigingsbekken is voor liturgische doeleinden, vooral in verband met de heilige communie in de R.K. kerk. Deze was gewoonlijk ondergebracht in een diepe muurnis. Er werden meestal twee bekkens gebruikt, één met afvoer naar buiten voor het gewone afwaswater en één met afvoer naar de fundamenten ofwel de gewijde aarde, voor het water dat was gebruikt voor het schoonmaken van de vaten na de communie.

De Piscina wordt ook wel Lavabo genoemd. Het is een nisje in de koorwand, vaak in de zuidoosthoek of in de sacristie en werd door de priester gebruikt om na de mis handen en vaatwerk te reinigen. Eventueel achtergebleven deeltjes van de hostie kwamen dan wel op het kerkhof en dus toch in gewijde aarde terecht. De afvoer van de Piscina loopt gewoonlijk door de muur naar buiten. Meestal vindt men hiernaast ook de nissen voor de plaatsing van de vaten.

Tijdens de beschrijving van deze bevindingen bereikte ons een brief van dr. Dirk J. de Vries van de Rijksdienst voor Monumentenzorg als antwoord op een schrijven van Jaap Grootenboer van juli '98. en van mijzelf d.d. 1993 over dit onderwerp. In de brief

worden aanvullende opmerkingen geplaatst waarvan enkele gebruikt zijn. Ik had voorgesteld dat de inscriptie 18:2 betrekking kon hebben op psalm 18:2, hetgeen door de heer De Vries inderdaad mogelijk werd geacht. De tekst zou dan als volgt luiden: "ik heb U lief, o Jaweh, mijn kracht" en volgens de Goed Nieuws Bijbel: "Heer, U heb ik lief, door U sta ik sterk", wat volgens mij meer toepasselijk is.

Ten aanzien van de inscriptie AAW werd opgemerkt: "Omdat er rond de kerk tot in de 19de eeuw begraven is, kan het ook een deel van een grafsteen zijn dat na ruiming van het graf hergebruikt is. Bij het naspeuren van de geplaatste zerken in het kerkelijk archief, is hiervan echter niets gebleken. De mogelijkheid dat een steenhouwer zijn initialen heeft aangebracht blijft dus overeind.

Bij beschouwing van de plattegrond van de Oude Kerk valt op dat, als men de stenen uitmondning van de waterafvoer naar binnen projecteert, zich in de consistorie op die hoogte in de muur een nis bevindt met een aparte gotische vorm. Door de lage plaatsing van de steen met uitmondning en die aparte vorm van de nis kan men bijna met zekerheid zeggen dat we hier inderdaad te maken hebben met een Piscina. De vraag naar de betekenis van de letters AWW blijft onbeantwoord.

Literatuur

Dr. E.J. Haslinghuis, 'Bouwkundige termen' (Utrecht, 1986)

R. Steensma, 'Vroomheid in hout en steen', (Baarn, 1966)

Foto: H.A. Kleerebezem.

'RECHT DOOR ZEE', EEN SOCIALISTISCHE KRANT IN TWENTE ROND 1900¹

A.L.A. Wevers

De eerste contacten tussen Twente en het socialisme dateren van 1880, het jaar waaruit de correspondentie stamt tussen Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de leider van de Sociaal Democratische Bond (S.D.B.) en Gerrit Bennink, arbeider te Hengelo. Deze briefwisseling was ontstaan naar aanleiding van een enquête die Domela Nieuwenhuis had uitgeschreven om een beeld te krijgen van de situatie waarin de Nederlandse arbeiders zich bevonden. Hoewel Domela Nieuwenhuis op grond van zijn correspondentie met Bennink constateerde dat "*Twenthe een perzik is die naar meer smaakt*"² en het in 1882 heette "*dat nog geheel Twenthe, ons industriekwartier bij uitstek, onbebouwd ligt*"³, duurde het nog tot midden jaren tachtig voor in Enschede (1885), Hengelo (1886) en Almelo (1888) afdelingen van de S.D.B. werden opgericht. Er was in die dagen veel moed voor nodig om voor socialistische principes uit te komen. Veel arbeiders werden vanwege het aanhangen van deze ideologie ontslagen.

Aanvankelijk lag de nadruk in de Twentse socialistische beweging op de vakbondsactie, omdat dit de meeste kans bood op directe, materiële successen. Na de verloren werkstaking bij Ter Kuile & Morsman (1890) echter, verschoof het accent naar de politieke agitatie en propaganda. Een eigen blad werd hierbij als onmisbaar beschouwd.

Op 18 april 1891 zag 'Recht door Zee, orgaan gewijd aan de belangen van verdrukten en miskenden' het licht. Het was het Twentse zusje van 'Recht voor Allen' van Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Het verscheen elke zaterdag.

Het eerste nummer liet geen enkel misverstand bestaan over de positie en de opdracht die de redactie zich stelde: "*O, waarde lezer, gij hebt toch zeker wel gehoord van den grooten strijd onzer dagen, die gestreden wordt tusschen rijken en armen? Gij hebt toch zeker wel gehoord dat dien strijd voor de arbeiders bestaat in het eischen van een beteren plaats aan de maaltijd des levens? Welnu, wij eischen dit met hen, wij staan aan hun zijde*"⁴.

De namen van de oprichters, redactie en medewerkers zijn slechts ten dele bekend, zeker geen overbodige voorzichtigheid in het anti-socialistische klimaat in Twente eind 19de eeuw. Enkele bekende redacteuren waren Gerrit Bennink, Johan Pieterse, Johan Tusveld en Bernard Lansink.

De Hengeloër Bennink was de pionier van het socialisme in Twente; de Twentse Domela Nieuwenhuis werd hij wel genoemd. Met zijn theatrale houding, scherpe pen en oratorische talent sarde hij fabrikanten dikwijls tot het uiterste. Hij stond aan de wieg van de S.D.B.-afdelingen in Enschede, Hengelo en Almelo, gaf succesvol

RECHT DOOR ZEE.

ORGAAN GEWID AAN DE BELANGEN VAN DE VERDRUKTEN EN MISKENDEN.

Brood voor den armen, — brood voor het volk;
brood voor den landwerkman, voor den arbeider
met den zwet-voor-de-ogenen zwoeg-lijdelijk
Wat een staatkunde als ge wilt, maar dan een staat-
kunde die 's alreest voor brood is! — Rancra.

VERSCHIJNT ELKEN ZATERDAG.

Ervenis de plant de zon noedig leest,
mer haest de stonck en zijn saaijlijen
wanden de vrijheid soedig. Wie haer we-
den leest in saaijlij doog en slechts wie
haer leest, leest.

Abonnementprijs voor Nederland per drie maanden 40 cent.
Eenmalig nummer 3 cent. Advertentie per gewone regel 4 cent.
Sommige geplaatste advertenties worden slechts 3-maal betaald.

UITGEVER:
M. SCHOOTS, ALKMAAR.

Allen wat de redactie betreft mede mee aan J. FETTERSON,
TOLLEVAARDE, de Redactie. — De administratie en expeditie
aan de hand van: E. SMIT, LAFORLEKLAATWER, HENRIKLOO.

Propagandistanlied.

Wie ons niet leest, verzuim het:
Wij zijn propagandisten:
Waar 't kan se moet, bejagen wij
De zaak der socialisten.
Die arbeid is niet anders swaar,
Maar overmoedig staet we altijd klaar,
't Begint de verzuimen.
Waarvoor we rationeel strijden.
— Refrains:
De dachheid bestriden, de langens waerdien,
De wegge gebaad voor beeching en recht,
De slapers gewakt, s'k voorooriel aan kant,
Zoo komt er beoeris en leven in 't land.

De propaganda op 't platteland.

In vele der meer of minder dicht bevolkte
steaten is de eerste en s'k zeker moeijkste
taak der propaganda van het Socialisme,
de domme Saasietes tegenstand der arbeiders
niet, achter den rug. De lipen s'k vooruit
dat wij h'j, in Almelose, Hengelo, noch in
Knoedw' met geen moeijheid een lokal
ter vergadering konden krijgen; dat, waar
wij er een hadden kunnen machig worden,
de moeijte door de fabriekanten en h'j
handlagers konden worden opgevoerd en

daarom dat wij s'k pogingen, al h'j in v'nd
aanwenden om al de langens en den zin,
betreffende het Socialisme, die in de steaten
langzamerhand hebben uitgevonden, in de
daarvoor nog maar al te wazare hoofden
der boeren in te brengen. 't is daarom, dat
domin' aan pastor (als die te Loozer) van
af den kannel in plaats van liefde en broeder-
schap, den haat tegen de volgens hen zoo
v'nd-waardig socialisten prediken. — 't is
daarom, dat wij de boeren oplichten, en
wazare de socialisten kunnen, deswege af te
wijzen en te misbandelen; daartoe aangev'nd
door leden, die, nadat zij voor s'k examen
gedrupen, bergens voor geacht bleeken te
zijn, of se een gebad veruomeid leren, ten

tenen en den v'nd van ons en h'j
v'ndende de onderwijzen; doch s'jgen wij
daarbij het zoo min moeijlijk af te steuen,
wazende dat we daarmede ons eigen nadeel
berokkenen. En s'jhoewel de door ons
v'ndende gemeente wazare verscheidde, s'jgen
wij toch h'j-mee-propagandisten
soveel moeijlijk binnen de ramen daer
wazere te h'jgen, de overtreiding darselwe
aan hen die se gemaakt hebben overzende,
daar we toch op 't oepelijk nog niet moeijlijk
af te s'jgen s'j in te veruomeid. S'jgen we
s'j in de boeren waar we kunnen, en wazere
s'jgen, en waar dit niet oepelijk gaat,
daar s'jgen, kan 't niet h'j dag, daer

leiding aan de Almelose werkstaking van 1888 en baarde opzien toen hij bij de nationale manifestatie voor de Arbeidswet in maart 1889 in Den Haag tijdens een vlammeend betoog een dertienjarig fabrieksmeisje toonde als levend protest tegen de langzame kindermoord in het zogenaamde 'Twentsche Paradijsch'. Bennink trok zich na enkele maanden redacteurschap in oktober 1891 al terug, omdat hij zich niet met de inhoud van sommige ingezonden stukken niet kon verenigen. Omdat 'Recht door Zee' echter een arbeidersblad behoorde te zijn, gemaakt door en voor arbeiders, wilde hij deze artikelen niet weigeren. Vroegtijdig terugtrede was voor hem de enige oplossing.

In de tweede helft van de jaren negentig werden politieke strijdpunten als algemeen kiesrecht, leefplicht en sociale wetgeving naar de achtergrond verdrongen door de organisatorische successen op economisch gebied. Nieuw opgerichte vakverenigingen, met name de relatief invloedrijke textielbonden van verschillende maatschappelijke bloedgroepen, overvleugelden de afdelingen van de S.D.B. en haar diverse opvolgers - Socialistenbond, Vrije Socialisten en Sociaal Democratische Partij (S.D.P.) - volkomen. Bovendien had in 1894 de socialistische beweging zich gesplitst in de sociaal-revolutionairen, die door middel van de klassenstrijd een socialistische maatschappij wilden bereiken en de sociaal-democraten, die via het parlement sociale hervormingen wilden afdwingen. Laatstgenoemden organiseerden

zich in de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.). Sindsdien werden de revolutionair-socialisten aangeduid met de 'oude beweging'.

Johan Tusveld was met Bennink een der oprichters van 'Recht door Zee'. Ingezonden stukken van zijn hand ondertekende hij aanvankelijk met T. of Republikein. Van februari 1896 tot zijn dood in mei 1902 was Tusveld redacteur van 'Recht door Zee'. Deze welbespraakte en soms ongenadig scherpe autodidact speelde een leidende rol in de socialistische beweging als spreker, cursusleider en organisator. Ook verschenen van zijn hand maatschappelijk geëngageerde toneelstukken zoals 'De macht van het geld', met een hoofdrol voor fabrikant Gouddorst en 'Het doel gemist' met burgermeester Haklust en priester Domper waarin op sarcastische wijze werkgevers, overheden en de kerk op de korrel werden genomen.

In 'Recht door Zee' werd keihard aangetrapt tegen de vijf K's: Kapitaal, Kerk, Kazerne, Koning en Kroeg. In de hoofdartikelen werden deze - in de ogen van de socialisten fundamentele van de kapitalistische samenleving - stevast onderuit gehaald. Het staatsgezag in de vorm van het koningshuis werd klassejustitie aangewreven: "*door welke personen en goederen beschermd worden, mits in een afdalende reeks, zodat hij die niets bezit op veel bescherming niet hoeft te rekenen*"⁵ Het militarisme was "*den kanker van den hedendaagsche maatschappij, de pilaar van het kapitalistische gebouw*"⁶. Arbeiders werden permanent gewezen op hun ondergeschikte, rechteloze en uitgebuite positie, terwijl zij toch eigenlijk door middel van hun arbeid de bron vormden van alle rijkdom.

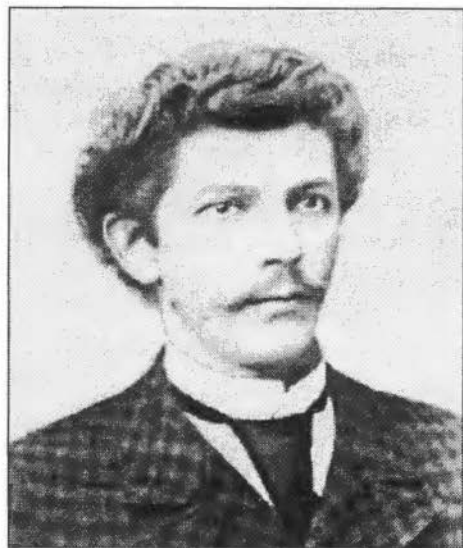
Speciale aandacht kreeg de Christelijke Kerk. Hoewel 'Recht door Zee' een sterk anti-religieuze overtuiging niet uit de weg kon gaan - zo werden de redacteurs van de katholieke pers als persploeters en de kerkelijke leiders als volksmisleiders bestempeld - moest het blad, wilde ze enige werfkracht uitoefenen op de grotendeels gelovige Twentse arbeiders, wel degelijk rekening houden met de religieuze gevoelens van haar potentiële recruiteringsbron. Meermalen richtte 'Recht door Zee' zich in uitvoerige artikelen tot de christelijke arbeiders. De strekking daarvan was altijd dezelfde, namelijk dat de socialisten niet tegen de theorie van het christendom waren, maar wel tegen de praktijken van de Christelijke Kerk, die de arbeiders verkeerd voorlichtte over de rol van het grootkapitaal⁷.

Natuurlijk werden ook personen en toestanden in Twente aan de schandpaal genageld. Voor (textiel)fabrikanten - ook de relatief sociaal bewogen Stork in Hengelo - had het blad geen goed woord over. Met niet mis te verstane krachttermen werden ze bestookt. Ze verrijkten zich immers over de rug van de arbeiders. Een geliefkoosd mikpunt vormde kapelaan Alphons Ariëns die het, na de verloren werkstaking bij Ter Kuile & Morsman, bij de socialisten volkomen verbruid had: "*De geestelijkheid heeft net zoolang gestookt tot dat de eenheid onder de arbeiders gebroken is*"⁸. Sinds die tijd werden zijn sociale inspanningen consequent naar de bodem van de zee getorpedeerd.

Gerrit Bennink.

Johan Tusveld.

Qua samenstelling vertoonde 'Recht door Zee' veel overeenkomsten met het moederblad 'Recht voor Allen' en andere regionale socialistische bladen. Door de jaren heen kunnen verschillende rubrieken worden onderscheiden. Het 'Sociaal Politiek Overzicht' gaf wekelijks een overzicht van de ontwikkelingen in de arbeidersbeweging in diverse landen en artikelen over politiek in het algemeen.

Het 'Gemengd Nieuws' selecteerde algemene wetenswaardigheden uit regionale, landelijke en internationale kranten. In 'Brieven uit Almelo, Hengelo, Enschede etc.' werden door plaatselijke correspondenten gebeurtenissen aan de kaak gesteld, met name de arbeidsomstandigheden in fabrieken. In 'Strijdpennig' werden onder strijdlustige en vaak humoristische motto's gelden gevraagd voor socialistische propaganda en steunacties.

In de rubrieken 'Van den Overkant' en 'Oorvijgen en Strijkers' werd de christelijke pers van vernietigende commentaren voorzien, waarna in de rubriek 'Ingezonden Stukken' nog enige tijd verder werd gediscussieerd over de juiste toedracht of tactiek.

Ook de inhoud van 'De Nieuwe Tijd', sinds 22 november 1903 het orgaan van de sociaal-democraten in Twente, werd op de korrel genomen. Zo stelde Tusveld onomwonden dat "de sociaal-democratie thuis hoort in het museum van leugen en bedrog"⁹. Ook persoonlijke hatelikheden richting sociaal-democraten werden niet geschuwd: "stumper Voogdgeert en

schoolmeestertje Langejan”¹⁰. Samen met het feuilleton en advertenties vormde dit de wekelijkse inhoud van ‘Recht door Zee’.

Na het overlijden van Tusveld in 1902 nam Bernard Lansink de redactie over. In de oude socialistische beweging stond inmiddels de ontwikkeling van de vakbeweging en haar maatschappelijke taken centraal. In tegenstelling tot voorheen, toen ‘Recht door Zee’ een kritische vrije tribune vormde voor alle socialistische richtingen, maakte Lansink al snel duidelijk hier fundamenteel anders over te denken. *“Wanneer de leden der sociaal-democratische volkskiesverenigingen denken dat ‘Recht door Zee’ een blad is waarin ieder zijn onwelriekende braaksels kan neerkwakken, dan vergist men zich”*¹¹. Sinds die tijd werden de activiteiten van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij - die de oude socialistische beweging waarin verenigd de Socialistenbond en Vrije Socialisten of anarchisten, na de eeuwwisseling ruimschoots overvleugelde - verminkt of in het geheel niet meer weergegeven. ‘Recht door Zee’ voer sindsdien een sterk anarchistische koers.

Afrondend kunnen we stellen dat ‘Recht door Zee’ goed past in het beeld van de Nederlandse arbeidersbeweging rond de eeuwwisseling. Zo weerspiegelde ze het rotsvast vertrouwen in een op handen zijnde maatschappelijke omwenteling waarbij de arbeiders aan het langste eind zouden trekken. Aan de andere kant bleef ‘Recht door Zee’ primair een Twents weekblad. De band tussen de Twentse socialisten en de partijbesturen van S.D.B. en Socialistenbond in het verre westen van Nederland was niet bijzonder hecht en bestond voornamelijk uit spreekbeurten van vooraanstaande socialisten en het sturen van Twentse afgevaardigden naar landelijke congressen. Verslagen van de partijcongressen treffen we echter niet aan. ‘Recht door Zee’ probeerde zich een positie te verwerven als een krant met een algemeen socialistische strekking, voor elke moderne arbeider in Twente aanvaardbaar. Dit doel is maar ten dele gerealiseerd. Op haar hoogtepunt rond de eeuwwisseling kende ‘Recht door Zee’ een oplage van 1000 exemplaren.

In 1923 verscheen het laatste nummer van ‘Recht door Zee’. Het blad werd voortgezet als ‘De Arbeider. Socialistisch weekblad voor Gelderland en Overijssel’.

Noten

1. Wevers, A.L.A., 'Een onbebouwde akker. Socialisme in Twente 1880-1914 (Utrecht, 1987). Doctoraalscriptie aanwezig in de Openbare Bibliotheek Enschede.
2. Bennink, G., 'Domela Nieuwenhuis en de Twentsche beweging' in: Gedenkboek ter gelegenheid van de 70e verjaardag van Domela Nieuwenhuis (Amsterdam, 1916), p. 25.
3. Vliegen, W.H., 'De dageraad der volksbevrijding. I Schetsen en tafereelen uit de sociale beweging in Nederland (Amsterdam, 1905), p. 59.
4. Recht door Zee, 18 april 1891
5. Ibidem, 23 mei 1891
6. ibidem, 26 november 1891
7. ibidem 2 augustus 1902
8. Recht voor Allen. Orgaan der Sociaal Democratische Bond, 15 mei 1890.
9. Recht door Zee, 4 januari 1902.
10. De Nieuwe Tijd. Volksblad voor Twenthe en omstreken, 12 maart 1904
11. Twentsch Dagblad Tubantia, 4 april 1919

MEDEDELING**DE VIJFDE DIALECTENDAG**

De Stichting Nederlandse Dialecten (SDN) houdt op 5 maart 1999 in het Provinciehuis van Overijssel te Zwolle een dialectendag.

Ochtendprogramma:

Sprekers: de heer J. Kristen, gedeputeerde van cultuur, de commissaris van de Koningin in Zeeland, dr. An Marijnissen van de Leuvense Universiteit en de journalist-historicus Ewoud Sanders.

Presentatie van het Vijfde Dialectenboek, met daarin o.a. de resultaten van de enquête die eind mei 1998 in de regionale dagbladen heeft gestaan.

Middagprogramma:

1. Drie werkwinkels;
  - het maken van een dialectwoordenboek (dr. Jacques Vankeymeulen, Gent)
  - Streektaalfunctionarissen aan het woord (Pieter Jonker, Stellingwerven in samenwerking met een streektaalfunctionaris in Twente)
  - (regionale) resultaten van de dialect-enquête 1998 (o.l.v. Veronique De Tier, Gent)
2. Optreden Twentse groep 'Algerak' in café-chantant
3. Infomark; activiteiten dialectverenigingen, streek(taal)uitgevers en heemkundekringen uit het hele Nederlandse taalgebied.

Inschrijving op de dag, het boek en de werkwinkels (max. 2) bij secretaris van de SDN (Gen. Gavinstraat 344, 6562 MR Groesbeek).

Deelname gratis. Kosten lunch f 15,-. Prijs Vijfde Dialectenboek f 15,-, na 5 maart 1999 f 25,-.

Zwaleman

HEBBEN WE OOK TWENTE NOG?

Rekenen was nooit mijn sterkste kant. Toch maak ik me sterk dat één plus één als uitkomst drie kan opleveren, of in elk geval meer dan het officiële cijfer twee. Het bewijs voor deze stelling vind ik in eigen (Elderinkshuis). Ik wil wel bekennen dat ik twee jaar geleden zo mijn twijfels had over de voorgenomen fusie van de Oudheidkamer Twente en de Twente Akademie, hoewel (of juist omdat) ik bij beide nauw betrokken was. Die twijfels hadden twee redenen.

Als (mede)oprichter van de Twente Akademie was ik er uiteraard van overtuigd dat deze instelling als documentatiecentrum én als aanjager van regionaal cultuurleven een grote toekomst had. De Oudheidkamer Twente had weliswaar een groot verleden, maar haar toekomst was inmiddels zeer ongewis geworden. Als museale instelling had zij naam gemaakt dank zij het pionierswerk van de oprichters en daarna decennia lang als vaste partner van het Rijksmuseum Twenthe (met de deftige H). Toen het Rijk daar nogal geniepig een eind aan maakte, stond zij berooid op straat. Weliswaar hielp de gemeente Enschede haar aan een minimaal onderdak (het Elderinkshuis), maar ze eiste daar het volle pond voor. Een dreigend faillissement kon alleen voorkomen worden door het samengaan met de Twente Akademie, die een gezonde financiële basis had. Maar in mijn ogen werd het probleem daarmee alleen maar naar de toekomst verschoven.

Mijn tweede overweging was het verschil in culturen tussen de fusiepartners. Zou het wel lukken niet alleen de neuzen, maar ook de harten op hetzelfde doel te richten? Erg optimistisch was ik, gezien de snelheid van het fusieproces, eerlijk gezegd, niet. Achteraf blijkt dat gelukkig onterecht geweest te zijn geweest. Natuurlijk zijn er wel eens momenten waarin een medewerker zich verspreekt (ikzelf ook) door de naam Oudheidkamer dan wel Twente Akademie te gebruiken, wanneer hij of zij Van Deinse Instituut bedoelt. Dat zie ik dan als een ouderdomskwaaltje. Nieuwe medewerkers (van elke leeftijd) hebben daar geen last van en dank zij een groeiend aantal van die nieuwelingen wordt het ook voor de 'oudjes' steeds gemakkelijker om het verleden te verruilen voor de toekomst.

Is er een toekomst voor het Van Deinse Instituut? Wie dat niet gelooft, is een kniesoor. Op de drempel van een nieuwe eeuw omhelzen steeds meer mensen de

streekcultuur die het voorgeslacht ons heeft toevertrouwd. De belangstelling voor alles wat 'typisch Twents' genoemd wordt, is enorm. Van de modersproake tot de eetcultuur, van de volkskunst tot het old gebroek, van monument tot volksverhaal, van grap en anecdote tot momenten van bezinning, van historie tot kunst. En ook de overheid doet daaraan mee, aarzelend vaak, maar soms enthousiast, zoals de provincie, toen zij ons verlangen naar een dialectconsulent honoreerde. Inmiddels kom je hem overal tegen en weet men hem overal te vinden. Twee spectaculaire voorbeelden: de Bezinningsbijeenkomst in het 'plat' in het kerkje Twekkelo en de Almelose theaterhappening 'Twentaal', beide vol bezoekers.

Zo'n ontwikkeling kon niet zonder gevolgen blijven. Wie nu het Elderinkshuis bezoekt moet zich soms schuifelend een weg banen tussen medewerkers die bijna bij elkaar op schoot zitten. Het ene project is daar nog niet afgerond of het andere staat alweer op stapel en intussen wordt er gestaag voortgebouwd aan het documenteren, het verankeren dus van het gebouw van de Twentse streekcultuur door het verzamelen van voorwerpen, van boeken, knipsels en audio-visuele media, die ook nog eens voor iedereen toegankelijk worden gemaakt. Bovendien draagt het VDI als uitgever zelf bij aan deze wassende stroom van streekculturele informatie. En bijna al dat bezige gedoe wordt door vrijwilligers verricht, van wie er velen ook nog eens vrijwillig hun fiets- en zelfs autobanden verslijten! Eén en één is hier werkelijk meer dan twee gebleken.

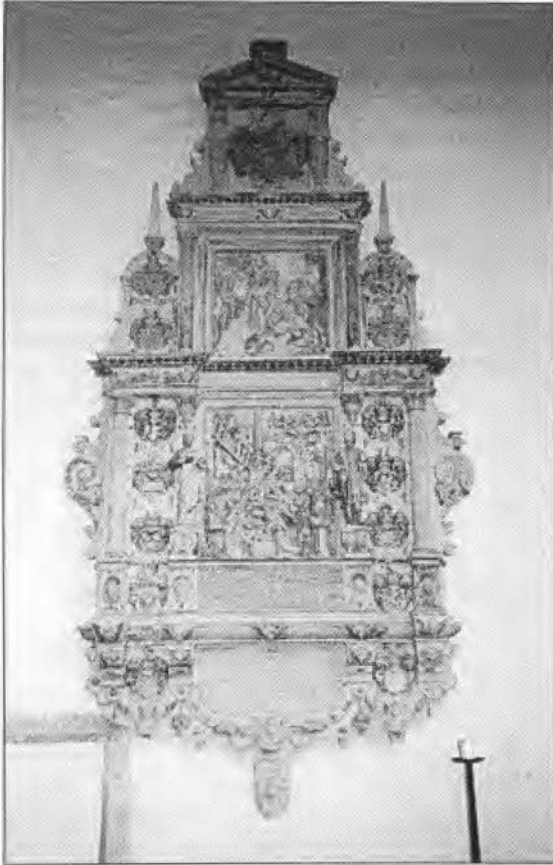
De pioniers van toen zouden stomverbaasd zijn, als zij deze mierenhoop konden zien. En toch zouden zij er iets kunnen missen. Nu bedoel ik niet het pijnlijke ontbreken van een museumruimte om de schatten uit te stallen, die nu helaas bij uitzondering en dan meestal buitenshuis vertoond kunnen worden. Ooit is de Oudheidkamer Twente gesticht om het culturele erfgoed van dit gewest te bewaren en te vertonen. Met de achterliggende gedachte dat dit erfgoed een rol zou kunnen spelen ook in het dagelijkse leven van een toekomstig Twente.

Aan die gedachte werd na de oorlog vorm gegeven door een handjevol bezielde mannen en vrouwen die de Algemene Vereniging Twente stichtten, waarvan de Twente Akademie de geestelijke erfgename was. Erfgename niet alleen van concrete zaken zoals het documenteren van ons cultuurbezit, maar ook van de regionalistische beweging die een gelijkwaardige plaats opeiste voor 'de rest' naast het overheersende 'west' in Nederland.

Wat velen (vooral autoriteiten) toen belachelijk vonden, is in Twente nu dagelijkse realiteit. We hebben nu alle vormen van onderwijs, instellingen van kunst en cultuur met een grote K, onze regionale omroep, een allesomvattende zorgsector. In dat opzicht heeft elke bestuurder zich tot het regionalisme bekeerd. Maar hebben we ook Twente nog? Om ons heen en in ons eigen hart? Kunnen we nog de bezieling opbrengen van een Kolenbrander of een Jan Jans, die zich keerden tegen de verloederding van het Twentse landschap en van de Twentse mentaliteit?

ONZE REGIONALE SCHILDERIJEN

In mijn vorige column vroeg ik aandacht voor het ruimtegebrek ontstaan door het vertrek van de Oudheidkamercollectie uit het Rijksmuseum Twenthe. Het voorbeeld dat ik gaf was ongelukkig. Juist de (door mij bewonderde) regionale schilderijen hebben wél een goed plaatsje in het Elderinkshuis. Deze belangrijke collectie is niet, zoals sommigen menen, door het Rijksmuseum Twenthe afgestoten, maar is sinds jaar en dag eigendom van de Oudheidkamer Twente. Uitbreiding ervan is alleen maar toe te juichen!

Overzichtsfoto van het epitaaf. Totale hoogte geschat op ruim twee meter.

Het Van Deinse Instituut is bezig een grote wens van de pioniers waar te maken. Toch vraag ik me af of we daarnaast niet zoiets nodig hebben als die Algemene Vereniging Twente zaliger nagedachtenis. Met realia en databestanden alleen houden we Twente niet op de been. Laten we het daar samen maar eens over hebben. In Tweekelo, bijvoorbeeld.

HET EPITAAF IN DE DIONYSIUSKERK TE WELBERGEN

H. Reynders

In zijn welkomstwoord tijdens de feestlunch op 26 oktober l.l. in het Rathaus te Münster ter gelegenheid van de herdenking van de driehonderdvijftigste jaardag van de Westfaalse Vrede, wees president Clement van de deelstaat Rheinland-Westfalen op de goede relaties tussen zijn land en de westelijke buurstaten. Hij benadrukte dat we moeten zoeken naar datgene wat ons bindt en niet wat ons scheidt. Deze constatering en wens vinden een onderstreping in de vele tastbare herinneringen die bezoekers in het Münsterland aantreffen bij een bezoek.

In dit artikel wordt één object belicht dat een voorbeeld oplevert hoe verbondenheid en genegenheid zich niet door grenzen laten bepalen.

Welbergen bij Ochtrup

Wie de oude postroute van Twente naar Münster nog eens volgt, laat het enigszins ingeslapen dorpje Welbergen links liggen. Als de tourist de moeite neemt een kleine omweg te maken om het dorp toch te bezoeken, vindt daar een Romaans kerkje uit de 11de eeuw, destijds gesticht vanuit Metelen. Het betreft de Dionysiuskerk met nog origineel vakwerk in een zijgevel en binnen een stille getuige van relaties tussen Twente en het Münsterland: het Renaissance-epitaf van Van Oldenhuis-Schele (1605).

Dat epitaf werd vervaardigd op verzoek van Anna Schele, nadat in 1601 haar echtgenoot Johan van Oldenhuis tot Welbergen was overleden. Het kunstwerk werd minitieuus uitgevoerd door de Münsterse beeldhouwer Hans Lake en was oorspronkelijk polychroom. Van de kleuren die werden aangebracht getuigen bij nadere beschouwing nog de vage kleurschakeringen die op het natuursteen de afbeeldingen accentueren.

Aan de beschouwer zal het allereerst opvallen dat de gedenksteen zestien wapenschilden toont. Het betreft de wapens van alle geslachten die in de genealogie van het echtpaar Van Oldenhuis-Schele voorkomen tot de overgrootouders van Agnes van Oldenhuis, de enige dochter van het echtpaar, die reeds op de leeftijd van zes maanden overleed (24 maart 1588)¹.

Bovenaan prijkt het alliantiewapen Oldenhuis-Schele, terwijl daaronder aan weerszijden de wapens volgen van de voorouders, d.w.z. dat elk geslacht met slecht één wapen is vertegenwoordigd. Rechts (voor de toeschouwer links) staan de wapenschilden van boven naar onderen van de geslachten De Vos (van Steenwijck), Blome, Dreese, Baeck, Ittersum, Wonder genannt Swaveken en Kampferbeek. Aan de andere kant prijken onder elkaar de wapens van de geslachten Ripperda, Weleveld, Twickel, Knehem, Rutenberch, Buckhorst en Stecke. De namen Weleveld, Knehem, Rutenberg

en Ripperda zijn van de voorvaderlijke geslachten van Anna Schele. Max von Spieszen gaf van alle wapens een beschrijving². Het zal duidelijk zijn dat van elk geslacht slechts één wapen werd afgebeeld, want de wapens van elk echtpaar zou herhaling geven en door plaatsgebrek op een grafmonument ook niet goed mogelijk zijn.

Wat aan de wapens opvalt is het grote aantal dat op een Nederlandse afkomst wijst, althans ten tijde van een in die generatie plaatsgevonden huwelijk. Dat geeft dus de grote verwevenheid van die Westfaalse en Nederlandse (veelal Twentse) geslachten aan.

De religieuze scènes

Naast de zestien genoemde wapens toont het epitaaf een tweetal interessante voorstellingen en twee teksten. De bovenste afbeelding stelt de opwekking van Lazarus voor, waar een tekst nadere uitleg geeft in Middelnederlands.

Het hoofdmotief van het epitaaf toont een allegorische voorstelling van het echtpaar Van Oldenhuys-Schele. Johan knielt in volle wapenrusting met gevouwen handen (voor de toeschouwer links) voor een afbeelding van de geboorte van het kind Jezus. Zijn gemalin knielt tegenover hem, eveneens in gebed verzonken. Vóór haar wordt

Detail van de noordelijke gevel van het kerkje. Duidelijk is het vakwerk te zien in die wand.

het overleden dochtertje Agnes als kleuter afgebeeld, wat een tragische symboliek verbeeldt gezien het zeer jong overlijden van dat enige kind. Verder ontwaart men aan de bovenzijde van de beeltenis de Vader met de hemelscharen en ook de os en de ezel staan, meer naar de achtergrond, afgebeeld. Achter de knielende Johan tegen de lijst om de afbeelding, is de Verlosser met een wereldbol in de hand te zien. Daartegenover op de congruente zijde staat een manspersoon met wapenrok en ontbloot hoofd, vermoedelijk met een lans of staf in de hand.

De hele scène getuigt van een diep geloof naast een absoluut vakmanschap en beheersing van het dode materiaal door de kunstenaar. Het epitaaf mag met recht het pronkstuk van het éénschepige kerkje worden genoemd, naast een tweetal west-gotische grafzerken, een aantal in reliëf gebrachte engelen in de noordmuur, naast een reliëf van een kentauro. De kleine figuurtjes als consoles onderaan de gewelfribben in de absis, geven het interieur een intieme sfeer.

Het meer op ooghoogte aangebrachte tekstgedeelte in Latijn schetst ons het leven van Johan van Oldenhuys en zijn echtgenote Anna Schele. De tekst vertelt o.m. dat het epitaaf in 1605 door Anna Schele werd opgericht, waarbij blijkt dat zij het graf behorende bij dat grafmonument ook voor haarzelf bestemde (zij stierf in 1624). Na het overlijden van beide echtelieden vervielen de goederen van Johan van Oldenhuys aan de broer van Anna, Sweder Schele op Huis Weleveld³.

Bovenstaande signalering van het epitaaf in Welbergen moge een onderstreping zijn van de woorden van de president van de deelstaat Rheinland-Westfalen. Het toont grensoverschrijdende banden die sinds vele eeuwen bestaan in het huidige Euregiogebied, een gebied dat mede een voortrekkersfunctie vervult bij de eenwording van Europa.

Bronnen

1. Warnecke, Hans Jürgen, 'Althaus-Epitaph in der alten Kirche zu Welbergen', in: Unser Kreis 1989; Jahrbuch Kreis Steinfurt
2. Spieszen, M. von, 'Wappenbuch Westfälischen Adels', P. 1-3, 1901 e.v.
3. Bakker, A. de en D. Schlüter, 'Gott betert desen tidt' (1995)

EEN 'DAGBOEK DER ELLENDE'

D. Taat

Heet was de strijd tussen de Twentse stadjes om te komen tot een goede vestigingsplaats voor de School voor Industrie en Handel, het 'unicum' in Twente: de eerste middelbare school naar model van Thorbecke in Nederland, de kaderopleiding voor de zonen der textielabrikanten.

Almelo, Oldenzaal en Enschede streden om de voorrang. De te verstrekken financiële bijdrage werd afhankelijk gesteld van de definitieve keuze voor de plaats van vestiging. Ieder wilde alleen maar diep in de buidel tasten als de school zou komen in de betreffende gemeente.

In 1864 kwam het er eindelijk van: het werd Enschede!

Dank zij de voortreffelijke administratie van de thesaurier Blydenstein van het Amelink in Lonneker is zelfs de hele voorgeschiedenis te achterhalen. In het gemeente-archief van Enschede wordt de correspondentie van de burgemeester met de minister van Binnenlandse Zaken als een pakketje liefdesbrieven gebundeld bewaard en in het archief van Lonneker liggen nog gevouwen papiertjes waarin het geld verzegeld verzonden werd. Met reclame aan de baron van Twickel omdat hij het 'agio', als opzet voor de buitenlandse valuta, vergeten was te betalen.

Wie waren de eerste leerlingen ?

In januari 1864 werd in aanwezigheid van veel autoriteiten en 12 bevoorrechte jongemannen het instituut geopend, dat later de basis zou blijken voor alle voortgezet onderwijs in Enschede. De leerlingen kwamen uit de voornaamste plaatsen van Twente. Zij waren door de subsidiërende fabrikanten voorgedragen en na examinatie door de eerste directeur, A.J. van Deinse (vader van onze Jacobus Joannes) toegelaten.

Vondst

Na 1945 was het oudste deel van het Lyceumbouw, op de plaats waar nu de S.L.O. is, danig in verval. Op de krakkemikkige zolders lagen nog restanten van door de bezetters 'gevoerde' radio's. Bij de afbraak een dorado voor souvenirjagers. Eén ontdekking achter in een lade van een oude tafel wil ik hier nader beschrijven. Het is een cahier van 21 x 17 x 2,5 cm. Het heeft in de lerarenkamer gelegen van de School voor Nijverheid en Handel, de opvolger van de Industrieschool van 1864. Het cahier werd gebruikt door de leraren ter registratie van slecht gedrag met de opgelegde straffen en vermelding van tijd en plaats. Regelmatig met een paraaf afgecheckt door de adjunct-directeur, de heer dr. A. Benthem Gzn.

Het 'Dagboek der Ellende' begint op dinsdag 7 april 1891 en na 6 juli 1894 volgen

nog een paar lege blaadjes. Het bevat vele bekende namen uit het lerarenkorps en uit de wereld van de grootindustrie.

Wie het boek doorbladert, zal versteld staan van de streken en kinderlijke misdragingen van de 'studerende' jongeren. Complete wanorde veroorzaken zij soms. Blijkbaar zijn strubbelingen binnen het onderwijs van alle tijden. Rampzalig voor leerling en leraar. En toch moet je je verwonderen dat die bekende namen staan voor zoveel 'management' in de bloeiperiode van de textielindustrie. Naast de strijd om het dagelijks brood en de spanningen op 'het fabriek' is er toch veel bereikt.

Citaten

Soms is de tekst moeilijk leesbaar omdat de opmerkingen met potlood gemaakt zijn, maar meestal zijn de notities helder en klaar. Het blijkt, dat het paraaf van bepaalde leraren vaker voorkomt dan dat van andere. Zo hebben de heer Clemens en zelfs de oude heer A.J. van Deirse nogal eens problemen vastgelegd die er niet om liegen.

1891 De eerste bladzijde vermeldt dat op *Dinsdag 7 April 1891 H.v. Heek en C. Immink afwezig waren 'wegens ongesteldheid'*.

14/4: M..J. Keizer moet een uur terugkomen omdat hij na reeds eenmaal verboden te zijn opnieuw van zijn plaats liep. Cohen een half uur omdat hij verzuimd heeft een nieuw schrijfblok mee te brengen. Overschrijven G. van Wijk: Dierkunde pag. 16, Het rund, enz.

16/4: N.G. Jannink afwezig wegens ongesteldheid.

16/4: Is. van Dam moet zijn proefwerk overmaken wegens grote slordigheden. Elderink moet 1 uur terugkomen wegens berispelijk gedrag gedurende de les.

23/4: J. Beltman en Ebbinghe hebben gisteren zonder voorkennis de Gymnastiekles verzuimd, de reden die zij daarvoor opgaven is slechts een uitvlucht.

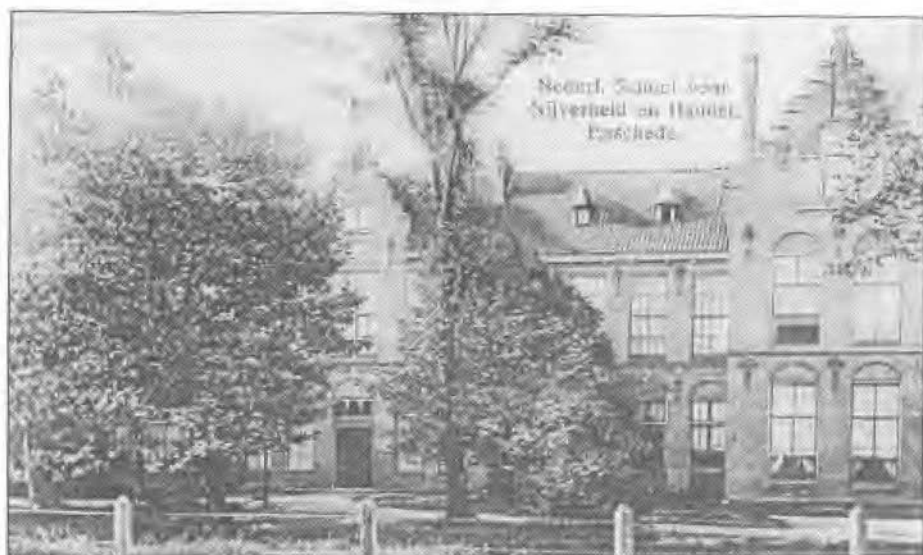
28/4: Immink en Themans moeten heden om 12 uur bij mij terugkomen, omdat zij zich onbehoorlijk gedragen gedurende de orde-oefeningen. Over eerstgenoemde ben ik slecht over te vreden.

27/5: Menco moet terugkomen wegens slecht werk de vorige les ingeleverd. B. Blijdenstein wegens praten aan het begin van de les. Op het eind van de les van meerdere kanten met de voeten geschuifeld. Opziende heb ik de voeten van N.N. Blijdenstein zien bewegen. Deze beweert het niet te hebben gedaan en is in elk geval niet de enige schuldige. Terugkomende kunnen overschrijven p. 60, De Vrucht. A.D. (= A.J. van Deirse)

3/6: Joh. Gelderman laat zich iederen dag onder de wandeling verbieden om met stenen te gooien. Heden trof hij een ander leerling in 't oog. Moet een uur terugkomen. (Clemens, de leraar Gymnastiek).

4/6: D. Elderink moet een uur terugkomen omdat hij in de les zat te lachen en gekheid te maken. Jul. van Dam een half uur terugkomen omdat hij zat te babbelen.

Het Enschedese Lyceum, werd in 1832 in dit gebouw gevestigd. Het stond op de plaats waar nu de S.L.O. is, aan de Haaksbergerstraat 33. Oorspronkelijk (1864) de 'Twentse School voor Nijverheid en Handel', sinds 1886 'Nederlandse School voor Nijverheid en Handel'

Hoogere Textielschool aan het dr. Ariënsplein, gebouwd in 1920. Het is een van de opvolgers in de vele takken van onderwijs, die zijn voortgekomen uit de initiatieven van de Twentse fabrikanten

1892. 12 Januari. J. Stroink moet 1 uur terugkomen wegens na herhaald verbod onder de wandeling met sneeuwballen gooien.

14/1: H. Beltman gisteren van de les gezonden wegens lui en onverschillig uitvoeren van de oefeningen. Verzoeken hem ernstig te onderhouden. Voor 1 uur terugkomen is hij ongevoelig.

9/3: H. van Heek van de les gezonden omdat hij gedurende een half uur alle vrije oefeningen op de meest bespottelijke manier uitvoerde. Hij moet terugkomen.

21/3: Lottgerink straf omdat hij zich op ongepaste wijze kwam beklagen, dat een andere leerling niet en hij wel moet terugkomen. Bovendien schijnt dit jonge mensch zich niet weet te gedragen, als hij mij tegemoet komt. En dat geschiedt klaarblijkelijk moedwillig. (Clemens)

2/7: De Monchy van de les gezonden omdat hij gedurig stoornis bracht in 't onderwijs. H. van Heek en Menco waren slechts voorzien van een handschoen, doordat zij het paar samen deelden. Het gedrag van Jannink was zeer afkeurenswaardig. Het komt mij voor dat ze zich hadden voorgenomen om een grapje te hebben. Dat kenmerkte zich reeds bij het begin van de les. (Clemens)

1894.

7/2: Doedens legde ik gisteren 1 uur straf op, omdat hij de gemakkelijkste oefeningen buitengewoon lui en onverschillig uitvoerde. Hij gaf te kennen dat hem dat niet kon schelen. waarop ik de straf meteen vermeerderde. Gaf toen hoogst brutaal ten antwoord "Ik zal het mijn Pa zeggen. Die zal je wel eens krijgen". Deze woorden noterende, ging hij voort "Schrijf, schrijf maar op, daar wordt toch niets op gedaan". Een leerling die zich aan dergelijke feiten schuldig maakt dient eene ernstige straf te ontvangen. Waarom ik beleeft verzoek art. 19 toe te passen. (Cl.)

Brinkers, E. Benthem, R. en H. Bloemendal, Kosters, Cleveringa, Eschauzier, Baurichter, Rook, Westendorp, Van Zeppelin, Jansen en Dijkhoorn, alle toekomstige 'managers', springen regelmatig uit de band. De les niet kennen, afkijken van een briefje, boek vergeten, elkaar aanstoten, schoppen en trappen, onbeleefdheden en draaiertijen, alles wordt bestraft met overschrijven uit diverse leerboeken. Eén van de ergste misdaden wordt met drie dagen schorsing bestraft: G.J. v. H. en J.T. hebben moedwillig een weefgetouw in het ongerede gebracht. Hun had wel een ongeluk kunnen gebeuren.

Wie dit alles leest moet zich afvragen hoe uit deze kwajongensachtige 'opschuttels' toch nog goede textielmagnaten konden groeien!

De eerlijke vinder van het cahier heeft het boekje inmiddels geschonken aan het Van Deinse Instituut. Het ligt daar ter inzage.

Boekennieuws

BOEKBESPREKINGEN

VIERHONDERD JAAR HERVORMD LEVEN EN WERKEN IN LOSSER

In 'Vierhonderd jaar Hervormden in Losser' van Van Slageren (Historische Kring Losser), is een verantwoorde keuze gedaan uit 400 jaar hoogten en diepten uit de geschiedenis van Hervormd Losser, van de Reformatie tot nu. De tekst weerspiegelt tevens de staatkundige geschiedenis van de Twentse grensstreek. Dramatische momenten zoals de moord door ds. Lodewijk de Geer op een huisgenoot in 1904, worden behandeld. Interessant zijn met name de beschrijvingen van de eerste dominees, de 'broederen' van Losser, waaronder een kleurig figuur als Pibo Ovitius van Abbema, predikant in Losser (1595-1599).

Voor de sociale geschiedenis het lezen waard zijn de brieven van dominee Pos, die tussen 1880 en 1900 de zielzorg bedreef onder de vele uit het noorden afkomstige textielarbeiders.

Dat het dagboek van de domineese Aleida Leurink de revue passeert is geen wonder: telkens weer leuk!

Toch zijn ook weinig bekende feiten vastgelegd die in ruimere kring bekend dienen te zijn.

Al met al een stuk waardevolle religieuze heemkunde, die eindigt met de inventaris van 1810 van het kerkgebouw en het Aleida Leurinkhuis, het kerkelijk archief en de lijst van predikanten.

Fraai gedrukt in goede boekverzorging op kunstdrukpapier, hier en daar scherpe kleurenfoto's, mooi omslag. Het bestuderen waard!

E.J.

G.W.Th. van Slageren, '400 Jaar Hervormden in Losser. Schetsen uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente Losser. ISBN 90 804427 1 2

'EN DE BOER, HIJ PLOEGDE VOORT':

DE WEST-TWENTSE BOERENFAMILIE WOOLDERINK IN DE STREEKHISTORIE

Met bewondering blader ik in de rijk geïllustreerde familiechroniek van de Woolderinks, uit een jarenlang bijgehouden archief samengesteld door strekkenner Henk Woolderink.

Hij is er volop in geslaagd feiten uit de heemkunde en genealogie op een prettige manier op te dienen.

Bij dit smakelijke gerecht gaat het verhaal van Johan Woolderink (1420) tot Sabine Woolderink die in 1989 in Almelo geboren werd. Tussen beide jaartallen speelde zich het veelbewogen leven af van het geslacht Woolderink. Bijzondere gebeurtenissen worden extra belicht, zoals de enige emigrant van de verder honkvaste familie: Bernardus Hendrikus Woolderink, geboren te Borne in 1890. Ook klopjes komen in het lezenswaardige boek voor. Voor de boerenvoortvaring zijn interessant: oude landmeterskaarten en een boedelbeschrijving van het erve 'de Zeilker' in Zenderen uit 1834 (waaronder de inhoud, kleding etc.) van

een tuugkist. Veel portretten uit vervlogen tijden garneren de tekst, die ook van een familiënamenregister is voorzien. Teveel om op te noemen: levende heemkunde van westelijk Twente!

E.J.

H. Woolderink, 'Familiëkroniek Woolderink 1420-1998', (Raalte, 1998) ISBN 90 802205 1 5

Te bestellen bij H. Woolderink, Stroom-Eschelaan 75, 7623 CW Borne, tel. 074-2663744

VERDER VERSCHENEN

VAN HOEVELL - VAN HOVELL, GENEALOGIE VAN EEN RIDDERMATIG GESLACHT

door J.G.F.M.G. baron van Hövell tot Westerflier (oud-archivaris te Roermond).

Dit boek behandelt de volledige geschiedenis van het geslacht Van Hoëvell -Van Hövell welke aanving in het jaar 1212 bij Vreden, West-Münsterland. Tevens worden de verwantschappen belicht met andere Nederlandse, Belgische en Duitse adellijke en niet-adellijke families.

300 pagina's, 125 illustraties, formaat 22 x 28 cm met goudopdruk in gelimiteerde oplage.

Verschijnt begin 1999, prijs f 85,- (bestellen: Antwoordnummer 472, 1400 WC Naarden)

TWENTE-KALENDER 1999

Onlangs vond men in het Stork-archief 'glasplaten' van de Hengelose fotograaf P. Hubers: Twentse landschapsfoto's en foto's van enkele Twentse interieurs. Hiervan is door uitgeverij Broekhuis een kalender gemaakt op A3 formaat.

Prijs: f 24,50

OUD ENSCHEDE VANUIT DE LUCHT

Boek met luchtfoto's van KLM Aerocarto, geselecteerd en van tekst voorzien door A.M. Roding. Bevat 22 unieke luchtfoto's uit de periode 1925-1963

Formaat 42 x 29,7, prijs f 24,95 (verkrijgbaar bij alle filialen van BoekenVoordeel)

MEDEDELING

TWENTSE VOOROUDDAG

Op deze dag, georganiseerd door de afdeling Twente van de Nederlandse Genealogische Vereniging, zijn meer dan 30 stands aanwezig waaronder van werkgroepen van Twentse heemkundeverenigingen, aangrenzende afdelingen van de NGV en de Duitse genealogische groepen, diverse archieven, heraldiek, genealogische computerprogramma's, NGV-contactdienst etc. Ook de afdeling Twente laat een groot aantal stamboom-activiteiten zien zoals bronnenpublicaties, databank, boeken/tijdschriften, dienst informatie en promotie en niet te vergeten een uitgebreide beginnerstafel.

De Twentse VoorouderDag zal plaatsvinden zaterdag 13 maart 1999 van 10.00 tot 16.00 in 'de Bijenkorf', Marktstraat 23 in Borne. De toegang is gratis.

(Informatie tel. 074-2915759 's avonds of 0546 545468 overdag).

We zijn net zo thuis in de buurt als u

De Rabobank is een bank met een idee. Het idee dat je samen sterk bent. De Rabobank heeft als geen ander een traditie van samenwerken en bouwen aan relaties. Het is een bank van mensen vóór mensen.

Dat merkt u al snel in het persoonlijke contact. Elke Rabobank staat midden in de samenleving. Daarom zijn we vaak betrokken bij activiteiten in het bedrijfsleven, verenigingen en scholen. We weten wat er leeft, ook als het niet om bankzaken gaat. Kortom, we zijn een bank die net zo thuis is in de buurt als u.

Rabobank

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-2428744*

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENST

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 074 - 3764792
GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel Broekhuis

Sinds 1868

*Algemene en
Wetenschappelijke Boeken
en Tijdschriften*

*Kantoorartikelen en
Schrijfwaren*

School- en Studietoeken

Multimedia

Broekhuis HENGELO

Enschedeestraat 19 Telefoon (074) 2910267 Fax (074) 2913892
E-mail: boekhandel.broekhuis@wxs.nl

Broekhuis ENSCHEDE

Marktstraat 12 Telefoon (053) 4325210 Fax (053) 4340550
E-mail: boekhandel.broekhuis@wxs.nl

Campus BOEKHANDEL

Orienerburght Telefoon (053) 4892414 Fax (053) 4327229
E-mail: campus.boekhandel@tip.nl

Hilarius Broekhuis ALMELO

Koornmarkt 24 Telefoon (0546) 456717 Fax (0546) 811831
E-mail: hilariusbroekhuis@kwik-net.nl

Libris

HUIZE HÖLTERHOF

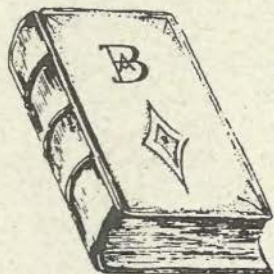
Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 0543 - 4611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053 - 4314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten
Levering franco door geheel Nederland
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten*